

УДК 338.43:633/635(477.51)

В.С. Садчиков, студент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Досліджено тенденції формування фермерських господарств у регіоні в порівнянні із закордонним досвідом. Запропоновано шляхи покращення діяльності фермерських господарств у Чернігівському регіоні.

Ключові слова: фермерське господарство, ефективність виробництва, економічний потенціал, проблеми розвитку, селянське господарство, власник, розміри землекористування, сімейні господарства, наймана праця, товарні господарства.

Исследованы тенденции формирования фермерских хозяйств в регионе в сравнении с зарубежным опытом. Предложены пути улучшения деятельности фермерских хозяйств в Черниговском регионе.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, эффективность производства, экономический потенциал, проблемы развития, сельское хозяйство, владелец, размеры землепользования, семейные хозяйства, наемный труд, товарные хозяйства.

Explored trends of the formation of farmers in the region compared with foreign experience. Ways of improving the performance of farms in the Chernigov region.

Key words: farm, production efficiency, economic potential, development issues, farm, owner, size of land, family farming, wage labor, commodity economy.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку суспільства характеризується кризовими явищами в економіці і вимагає докорінних змін і реформування ефективного використання трудового потенціалу в сільському господарстві. Фермерські господарства повинні забезпечувати економічний і стабільний розвиток держави, але проблематика розвитку цих господарств зумовлена низькою конкурентоздатністю вітчизняної продукції рослинництва на світовому ринку. Майже всі фермерські господарства в Чернігівській області не мають належної державної підтримки, що ускладнює розвиток нових технологій вирощування, переробки і реалізації продукції рослинництва в регіоні.

Деякі землі в області віддаються в оренду іноземним інвесторам, які незацікавлені у розвитку фермерських господарств у регіоні, а лише використовують надані земельні ділянки для вирощування вигідної для іноземного споживача продукції і забруднюють навколишнє середовище.

Відсутність науково-дослідної бази, можливості укрупнення фермерських господарств, створення централізованої мережі обміну інформацією між цими господарствами, а також відповідних технологічних розробок робить економіку сільського господарства Чернігівської області досить слабкою за наявності великої кількості земель, які можна використати для розвитку фермерських господарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем і перспектив розвитку фермерських господарств присвячені наукові праці А.А. Конігіна, Т.М. Ратошняка, Г.П. Пасемка, О. А. Бугуцького, С.В. Скрипника, І.В. Шепеля, Б.А. Чернякова, І.М. Кузіна, О.Ю. Єрмакова, В.В. Юрчишина та інших.

Щодо іноземного досвіду, необхідно відзначити, що лідером у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією є Сполучені Штати Америки. Доцільно саме в цій країні дослідити тенденції формування трудового економічного потенціалу аграрного сектору як найбільш розвинутої країни світу. Як зазначають Б. А. Черняков та С. Н. Строков, американська ферма у ХХІ столітті, як і півтора сторіччя тому, залишається найбільш важливою організаційною формою сільськогосподарського виробництва [10]. Н. Андреева зазначає, що у сільському господарстві США можна виділити три основних типи підприємств: індивідуальні ферми, сімейне партнерство та сільськогосподарські корпорації, що є формою сімейного партнерства, хоч із різним правовим статусом [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Велика кількість суб'єктів аграрної галузі України вказують на недосконалість сучасних методів ведення сільськогосподарського виробництва, приводять факти виснаження й збіднення ґрунтів, піднімають проблеми контролю з боку держави за раціональним використаннями земель-

них ресурсів та державної підтримки аграрного виробництва, але, на жаль, ці дослідження не мають цілісного характеру [4; 11]. Надзвичайна актуальність земельного питання в сучасних умовах вимагає вивчення зарубіжного досвіду й обґрунтування ступеня державного втручання у формування земельних відносин в Україні з метою запобігання погіршення стану земельних ресурсів та забезпечення зростання ефективності аграрного виробництва.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення ролі фермерських господарств у розвитку економіки сільського господарства Чернігівського регіону.

Об'єктом дослідження є виробничо-економічна діяльність фермерських господарств.

Предметом дослідження є процес формування фермерських господарств для підвищення економічної стабільності регіону.

Виклад основного матеріалу. Згідно з науковими дослідженнями, основні особливості фермерської праці формують природно-кліматичні умови, вид сільськогосподарської діяльності, якісний склад земельних угідь, регіональні, соціальні та культурні надрбання населення конкретної території [3, с. 54].

Говорячи про сільське господарство США, у т.ч. й фермерські господарства, треба в першу чергу враховувати той факт, що воно функціонує на підприємницькій основі. Як стверджують американські економісти, багато особливостей фермерської політики держави своїми коріннями йдуть до великої депресії, коли була природною турбота про джерела фінансування і стан справ у цілому у фермерських господарствах. Саме тоді склалася практика втручання уряду у фермерські справи [12, с. 13]. Фермерам надавалася компенсація та видавалися пільгові кредити при скороченні посівних площ, використовувалися й інші види субсидій. Це мало два наслідки: по-перше, бюджет був перевантажений платежами фермерам, а по-друге, в умовах ринкової економіки фактичні сільськогосподарські видатки набагато перевищували сільськогосподарський бюджет видатків.

Фермерські господарства на Чернігівщині обробляють 4 % сільгоспугідь і дають 8 % валової сільськогосподарської продукції. На відміну від великих агропідприємств, фермери власноруч заробляють на добробут своїх родин щоденною важкою працею. При цьому постійно ризикуючи все зароблене торік втратити наступного року через диспаритет цін, коливання попиту і пропозиції. Фермери мало цікавляться такими перспективними напрямками роботи, як садівництво, ягідництво, вирощування лікарських рослин, недостатньо використовуються ними й можливості зеленого туризму. Переважна більшість фермерів займається картоплярством. Відтак у 2011 році було висунуто пропозицію щодо створення Клубу картоплярів Чернігівщини, який сприятиме дрібним господарствам у забезпеченні їх насінням, технікою, добривами за оптовими цінами. В Чернігівській області налічується 505 фермерських господарств. У 2011 році до їх числа додалося ще 16. У фермерських господарствах області станом на 2011 рік нарахувалося 563 трактори, 273 комбайни, 227 сівалок, 39 жаток. Питома вага фермерських господарств у виробництві валової продукції сільськогосподарськими підприємствами – 8,2 %, у тому числі рослинництва – 8,7 %, тваринництва – 7,2 %. Середня кількість працівників становила у 2011 році 2144 особи. Середньомісячний фонд оплати праці на одного працівника становить 1216 грн [9].

На рисунку 1 відображена динаміка кількості фермерських господарств упродовж 1995-2011 рр. Найбільшу кількість господарств було створено у 1995 р., а у 2008-2009 рр. процес утворення фермерських господарств різко сповільнився.

При цьому зниження темпів зростання кількості фермерських господарств області у 2008-2009 рр. ще раз підтверджує наявність негативних факторів в економіці (економічна криза), що гальмували останнім часом процес їх становлення й розвитку. Кількість фермерських господарств Чернігівської області змінювалась по-різному. Необхідно відзначити динамічніший розвиток фермерства у приміській зоні порівняно з іншими районами. Утвердження фермерства та його перспективність визначаються не лише наявністю

фермерських господарств, а й їх місцем на продовольчому ринку та в суспільстві. У системі ресурсів господарств земельні розміри є підставою для формування як усієї ресурсної бази господарства, так і його виробничої програми.

Основною проблемою розвитку фермерства є виділення землі для створення господарств і розширення їх землеволодіння. Отже, розміри є важливою характеристикою розвитку фермерства.

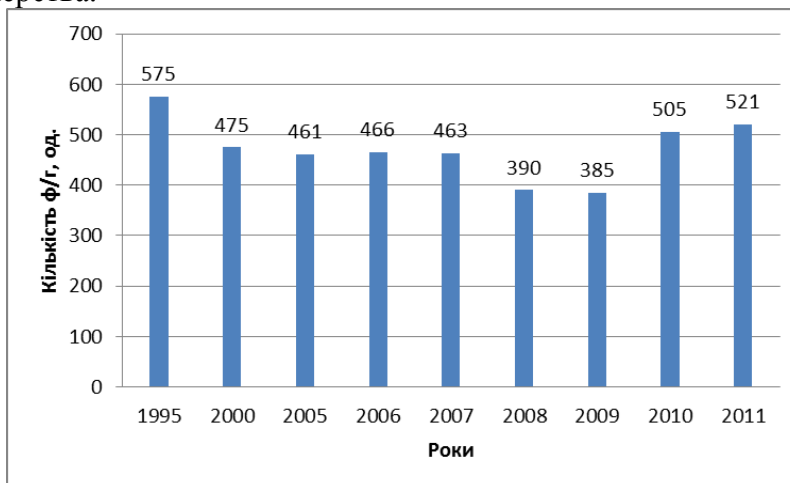

Рис. 1. Динаміка кількості фермерських господарств у Чернігівській області

Важливим напрямом розвитку українського сільського господарства є підвищення його конкурентоспроможності. Однією з основних передумов досягнення цього є зростання концентрації виробництва, особливо щодо дрібних господарств. Саме потреба утвердитися в організаційній побудові сільського господарства вимагає від фермерських господарств вести діяльність у ширших масштабах [3, с. 19].

Фермерські господарства можуть бути конкурентоспроможними у разі спеціалізації з урахуванням природно-кліматичного потенціалу, стану матеріально-технічної бази, кадрової забезпеченості, кон'юнктури ринку.

Фермерські господарства, розташовані саме в Чернігівській області, мають два експортно-імпортні шляхи (Росія, Білорусь). Продукція українських фермерських господарств користується попитом і в інших країнах СНД.

Після розпаду СРСР перед незалежними державами постало питання радикального реформування аграрних відносин. Цей процес до сьогодні протікає досить суперечливо й важко, про що свідчить постійне зниження обсягів виробництва сільськогосподарських культур і поголів'я худоби. Так, за роки незалежності за обсягом виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції Україна відкинута майже на 40 років у минуле [2, с. 392].

Із розвитком промисловості попит на сільськогосподарську продукцію зріс у декілька разів, покращилась матеріальна база самих сільськогосподарських виробників, але збільшилась конкуренція між крупними і дрібними фермерськими господарствами, тому єдиним виходом із цієї ситуації є створення кооперативів фермерських господарств у Чернігівському регіоні.

Однією з важливих організаційних умов ефективного господарювання є створення підприємств на принципах кооперації, яка є класичним прикладом поєднання особистих інтересів із суспільними, унікальним варіантом системи вільного підприємництва у багатьох країнах світу. За оцінками експертів, у всьому світі діє близько 1 млн кооперативних формувань (більше 120 їх видів і різновидів), що об'єднує близько 600 млн населення.

У широкому розумінні кооперація (від лат. *cooperatio* – співробітництво) – це форма організації праці, за якої значна кількість людей спільно беруть участь в одному або в різних, але пов'язаних між собою процесах праці або сукупність організаційно оформлених

добровільних об'єднань у різних галузях економіки. Сільськогосподарський кооператив – це добровільне об'єднання фізичних і юридичних осіб на засадах членства, об'єднання паївових внесків, участі у спільній виробничій діяльності та обслуговуванні переважно членів кооперативу. Кооперативний рух має велику історію. Ще у 3000 роках до нашої ери сліди схожих на кооперативи організацій спостерігалися у стародавньому Єгипті, а також у грецькій, римській і китайській культурах. У середні роки кооперативні ідеї розвивались у формі «гільдій», які об'єднували працівників у їхніх зусиллях задовольняти спільні потреби. Вважається, що першими кооперативами фермерів були швейцарські, які займались молочним скотарством і століттями спільно виробляли сир. Кооперативи одержали значне поширення у США. Так, Бенджамін Франклін ще в 1752 році організував спільну страхову компанію (кооператив). У першій половині XIX ст. у США нараховувалось близько 1 тис. сільськогосподарських, у більшості випадків молочних кооперативів.

Теоретиками кооперативного руху є Сен-Сімон, Ж.Б. Бюше, Ш. Фур'є, І. Шульце-Далич, Райффайзен, Ф. Лассаль, Луї Блан, М.Г. Чернишевський, М.І. Туган-Барановський, О.В. Чаянов та ін. Цікаві думки щодо кооперації закладені у філософсько-етичних і соціальних поглядах Р. Оуена, які охоплювали чотири елементи: виробництво, розподіл, виховання і владу. На думку Р.Оуена, метою кооперації є поступове накопичення шляхом збільшення витрат роздрібною торгівлі і використання його на створення закритих общин. У цих організаціях їх члени повинні спільно володіти землею, добувати необхідні засоби виробництва і спільно користуватися плодами своєї праці. Свій перший споживчий кооператив у Нью-Ленарке (Шотландія) Р.Оуен створив у 1816 році. Одночасно з модернізацією технічних засобів він уперше в історії звернув увагу на соціально-психологічні аспекти виробництва, потреби й умови праці робітників і службовців. Робочий день було скорочено з 14 до 10 годин, коштом фабрики були організовані школи для дітей-бідняків, де юнаки вчилися і займались спортом у спеціально побудованих залах. Ці заходи і вміле управління персоналом дали раніше небачені результати: значно зросла продуктивність праці і доходи фабрики, зникли пияцтво, прогули, крадіжки [8].

Сільськогосподарська кооперація – це різновид кооперації, яка об'єднує сільськогосподарських товаровиробників для спільного виробництва продукції або здійснення інших видів діяльності, щодо забезпечення економічних потреб своїх господарств (переробка, збут продукції, постачання засобів виробництва і т. ін.). Виникла в країнах західної Європи в першій половині XIX ст., у країнах східної Європи і в Росії – у другій половині XIX ст. На стадіях зародження і розвитку капіталізму в багатьох сучасних розвинених капіталістичних країнах сільськогосподарська кооперація перетворилася в складний соціально-економічний процес, що охоплює виробництво продукції, її переробку, зберігання, реалізацію, кредитування сільського господарства, виготовлення для неї засобів виробництва, а також постачання їх фермерам.

Сільськогосподарські кооперативи – форма сільськогосподарських підприємств (вид підприємницької діяльності), заснована на об'єднанні, насамперед землі, а також інших фізичних, розумових і матеріальних ресурсів. Перевагою кооперації як форми агробізнесу є те, що її члени безпосередньо впливають на розміри прибутку, мають рівні права контролю й гарантію безпеки від впливу зовнішніх факторів. Однак кооперативи мають і проблеми, які пов'язані з певною обмеженістю джерел фінансування, необхідністю підготовки й навчання працівників, обмеженістю напрямків і сфер діяльності. Залежно від ступеня проникнення великого банківського, торговельного й промислового капіталу у сферу сільськогосподарського виробництва, рівень розвитку кооперативних сільськогосподарських підприємств у різних країнах неоднаковий.

Найбільший розвиток кооперативи одержали в скандинавських країнах, де до таких об'єднань входять майже всі фермери. Фермери Швеції (понад 100 тис. фермерських го-

сподарств) через кооперативи контролюють 64 % харчової промисловості країни, у тому числі 100 % молочної, 80 % м'ясної і 45 % борошномельної. У Франції через систему постачальницько-збутових кооперативів реалізується 70 % зерна, 65 % картоплі, 50 % молока, 50 % худоби на забій, по 40 % м'яса, овочів і фруктів. У Німеччині питома вага кооперативів у збуті молока становить 80 %, зернових – 50 %, овочів – до 40 %, свинини, яловичини й фруктів – 25 %. Загалом у країнах ЄС частка кооперативів у переробці й збуті сільськогосподарської продукції коливається у межах 30-80%. Щодо України, то в її сільському господарстві функціонують понад 42 тис. фермерських господарств і понад 1 тис. виробничих кооперативів. Через кооперативи зі спільного використання техніки (СУМА) фермерські господарства одержали доступ до високопродуктивної техніки та можливості зменшувати індивідуальні витрати на закупівлю технічних засобів, залучати до виконання робіт професійних механізаторів і навіть вирішувати питання позачергових відпусток для членів фермерських господарств. Сьогодні у Франції членами і клієнтами СУМА є біля 38 % фермерів. На них зосереджена третина парку зерно- і кормозбиральних комбайнів, п'ята частина розкидачів добрив, трактори підвищеної потужності, обприскувачі, спеціалізоване обладнання для здійснення ремонтних робіт, меліоративна й інша спеціалізована техніка. Машини й обладнання, що знаходяться в кооперативах, є колективною і, частково, приватною власністю їх членів. Їх використання здійснюється за чітко складеними графіками відповідно до замовлення фермерів [6].

Якщо переносити зарубіжний досвід на Чернігівський регіон, то доцільним є створення фермерських виробничо-торгових кооперативів. Фермерські виробничо-торгові кооперативи – це добровільне об'єднання фермерських господарств з метою спільного виробництва, зберігання, переробки і збуту виробленої сільськогосподарської продукції та забезпечення її належного фінансування, постачання і реалізації. На рисунку 2 показана схема діяльності спеціалізованих фермерських виробничо-торгових кооперативів.

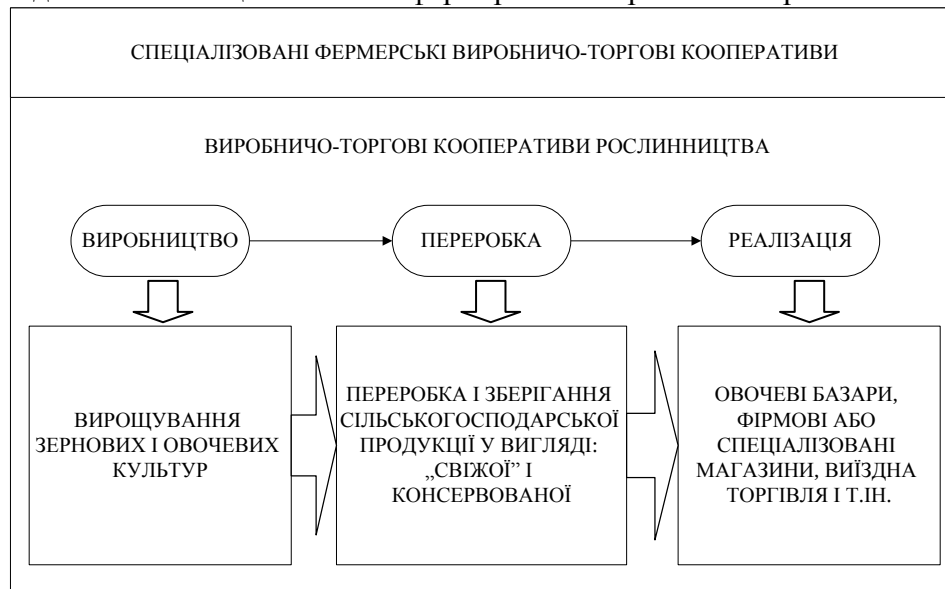

Рис. 2. Схема діяльності фермерських виробничо-торгових кооперативів

Відповідно до рисунку 2 можна виділити основні положення, які впливають із створення фермерських виробничо-торгових кооперативів:

- фермери є засновниками виробничо-господарських кооперативів і спрямовують свою діяльність на задоволення потреб споживачів відповідної продукції. Тому головною метою цих формувань є забезпечення ефективного ведення господарства;
- кооперативна кредитна система з обслуговування фермерів повинна сприяти зменшенню їх залежності від обслуговування у комерційних банків;

- у тих регіонах України, де фермерські виробничо-господарські кооперативи займають провідне місце в забезпеченні фермерів засобами виробництва, вони мають власні підприємства з їх виробництва та реальні можливості не допускати збільшення "цінових ножиць";

- діяльність фермерських виробничо-торгових кооперативів по спільному використанню сільськогосподарської техніки дає можливість значній частині фермерів підвищувати технічний рівень виробництва, зменшувати невиробничі витрати на придбання дорогої і нерентабельної, в умовах одного господарства, техніки.

Висновки і пропозиції. Фермерські господарства Чернігівської області мають ряд проблем, з якими самостійно боротися практично не можливо, оскільки більшість господарств є дрібними і вразливими до зовнішніх загроз. Запропонована модель розвитку фермерських господарств передбачає об'єднання їх у фермерські виробничо-торгові кооперативи, що має свої беззаперечні переваги, а саме:

- посилення контролю над певними виробництвами, що забезпечує підвищення конкурентоспроможності продукції;

- збільшення обсягу реалізації сільськогосподарської продукції і відповідно прибутку;

- господарства, які входять до кооперативів, можуть впливати на розміри прибутку, мають рівні права контролю й гарантію безпеки від впливу зовнішніх факторів;

- зниження ризиків від негативного впливу зовнішніх факторів, підвищення рівня економічної безпеки.

Доцільність об'єднання фермерських господарств Чернігівської області у виробничо-торгові кооперативи викликано необхідністю нарощування виробничого потенціалу, для підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку аграрної продукції.

Оскільки більшість фермерських господарств перебуває у скрутному становищі, то об'єднання їх у потужні структурні одиниці – це єдиний можливий шанс виживання в умовах посилення конкуренції та нестабільного розвитку економіки держави.

Список використаних джерел

1. Андреева Н. Сельское хозяйство США [Электронный ресурс] / Н. Андреева. – Режим доступа: http://www.chelt.ru/2008/808/andreeva_808.html.
2. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2001. – 848 с.
3. Липчук В. В. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку / В. В. Липчук, Л. Б. Гнатишин, О. М. Кордоба. – Львів, 2010. – 235 с.
4. Ратошнюк Т. М. Основні напрямки збереження і підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь / Т. М. Ратошнюк // Економіка АПК. – 2001. – № 1. – С. 31-33.
5. Сільське господарство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
6. Сільськогосподарська кооперація в цифрах і фактах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?10099>.
7. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 568 с.
8. Управління в сільськогосподарських кооперативах (частина 1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsam.donetsk.ua/?p=237>.
9. Фермери вимагають державної підтримки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hvilya.com/blog/fermeri_vimagajut_derzhavnoji_pidtrimki/2012-01-24-152.
10. Черняков Б. А. Сельскохозяйственный закон США / Б. А. Черняков, С. Н. Строков, Е. А. Рубинчик // Аграрный сектор США в начале XXI века / [под. ред. Б. А. Чернякова]. – М., 2008. – Т. 2. – 356 с.
11. Шилепницький І. О. Необхідність посилення державного контролю за екологічнобезпечним використанням еродованих земель / І. О. Шилепницький // Економіка АПК. – 2001. – № 5. – С. 20-24.
12. Alternati Agriculture / Comitee on the Role of Alternative Farming Methods. – Washington: National Academy Puss, 1989. – 245 p.